

Денис ХАЙЛАК

аспірант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0009-0003-8098-1784>

«ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ» ЯК ЧИННИК СИМУЛЯЦІЇ ЗМІН У ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

У статті здійснено соціально-філософський аналіз феномену транзитного суспільства крізь призму неоінституційних теорій та постмодерної концепції Жана Бодрійяра. Особливу увагу приділено осмисленню природи «інституційних пасток» як структур, що відтворюють формальні, поверхневі зміни, підміняючи реальну соціальну трансформацію процесами гіперреального реформування. Показано, що в умовах інституційного ізоморфізму запозичення іншорідних, хоча й ефективних, моделей розвитку не призводить до глибинних змін, а лише відтворює їхню символічну структуру. Доведено, що транзитні суспільства схильні продукувати симулякри, які функціонують як чинники легітимації існуючого порядку та маскують структурні дисфункції під виглядом модернізаційних процесів. У цьому контексті транзит постає як складна динаміка відтворення симулятивних практик, що ускладнює досягнення автентичної трансформації.

Ключові слова: транзитне суспільство, «інституційна пастка», симуляція, гіперреальність, соціальна трансформація, неоінституційність.

Denys KHAILAK

«INSTITUTIONAL TRAPS» AS A FACTOR IN SIMULATING CHANGES IN TRANSIT SOCIETIES

The article provides a socio-philosophical analysis of the phenomenon of the transit society through a combination of neo-institutional theory and Jean Baudrillard's postmodern concept. Particular attention is paid to understanding the nature of «institutional traps» as structures that reproduce formal, superficial changes, replacing real social transformation with processes of hyperreal reformation. It is shown that in conditions of institutional isomorphism, borrowing different, albeit effective, development models does not lead to profound changes, but only reproduces their symbolic structure. It is proved that transit societies tend to produce simulacra that function as factors of legitimization of the existing order, masking structural dysfunctions under the guise of modernization processes. In this context, transit appears as a complex dynamic of the reproduction of simulative practices, which complicates the achievement of authentic transformation.

Key words: transit society, «institutional trap», simulation, hyperreality, social transformation, neo-institutionalism.

Вступ. Епістемологічна та онтологічна невизначеність транзитного суспільства є однією зі складних проблем сучасної соціальної філософії. Класичні парадигми, що вивчають дане явище, побудовані переважно на телеологічному припущенні про лінійний розвиток суспільства в на-

прямку демократії та ринкової економіки, які поступово виявляють свою евристичну обмеженість. Замість очікуваної консолідації демократичних інститутів, суспільства, що перебувають у стані переходу часто стикаються з феноменом стагнації, що набуває форми «інституційних пасток». Оскільки

класичні теорії в своєму аналізі охоплюють переважно економічний чи політологічний аспект, залишаючи осторонь глибоку філософську рефлексію щодо самої природи реальності, яка конструюється в процесі даної трансформації, то виникає потреба залучення таких теорій, які б дали відповідь на фундаментальне питання, зміст якого полягає у тому аби з'ясувати чи є інституційні зміни в транзитних суспільствах об'єктивною реальністю, чи все ж вони є лише високоорганізованою симуляцією, що приховує відсутність глибинних трансформацій, маскуючи її за жонглюванням видимістю.

Метою статті є здійснення соціально-філософського аналізу феномену «інституційних пасток» у транзитних суспільствах шляхом інтеграції методологічних інструментів неінституціоналізму та постмодерністської концепції Ж. Бодрійяра, а також деконструкція механізмів підміни реальних соціальних трансформацій їх «декоративними симуляціями».

Основний зміст. Насамперед, поняття «інституційної пастки» викристалізовується та концептуалізується в межах макроекономічних теорій. Зокрема Дуглас Норт [5] визначає їх як стійкі, але неефективні норми чи інституції, що мають властивість самовідтворюватися. Вдаючись до історичної реконструкції він зазначає, що «неефективності існували тому, що правителі не протидіяли сильним підданам за допомогою впровадження ефективних правил, що суперечили їхнім інтересам, або тому, що витрати на відстежування, визначення і збирання податків могли привести до ситуації, коли менш ефективні права власності давали більше податкових надходжень, ніж ефективні права власності» [5, с. 70]. У транзитному суспільстві, в якому відбувається стрімкий злам старих норм та формується інституційний вакуум, з'являється потреба в швидкому віднайденні нових стратегій, що часто заміщується «імпортом» ефективних інституційних моделей (наприклад, західних моделей управління, зразків антикорупційних органів, судових систем тощо), впровадження яких зіштовхується

з опором неформальних діючих практик, вкорінених у соціокультурному коді суспільства, що не приносить жодної користі. «Пострадянський розвиток уявляли – і не тільки вчені, а й владні еліти та населення нових країн – переважно як посткомуністичний перехід – транзит. Але уявлення про цей перехід змінювалось, і до кінця першої декади XXI століття транзитологія зазнала значних змін: маятник хитнувся від оптимістичних очікувань транзитологів до песимістичних оцінок пострадянського розвитку» [4, с. 8].

У результаті виникає ефект «подвійної інституціоналізації» як це визначає Євген Головаха [3] та за якого формальні правила декларуються, але не виконуються, тоді як неформальні (наприклад, корупційні схеми, вирішення питань через особисті зв'язки тощо) домінують, хоча й публічно піддаються критиці та осуду. З точки зору інституціоналізму, суспільство опиняється в пастці через високі витрати на перехід до «ефективної норми». Проте, якщо поглянути на цю проблему крізь призму соціальної феноменології, стає очевидним, що інституційна пастка – це не черговий збій системи чи відхилення від норми, а специфічна форма конструювання соціальної реальності, в якій формальні інституції починають виконувати функцію декорацій.

Щоб осягнути природу цих «декоративних» змін, необхідно звернутися до праці Жана Бодрійяра «Симулякри і симуляція». Філософ стверджує, що сучасна епоха характеризується втратою референції: в ній знак / образ більше не відсилає до об'єктивної реальності, а починає жити власним життям, «породжуючи гіперреальність» [1, с. 14]. Ж. Бодрійяр виокремлює чотири стадії еволюції образу: образ, який є *відображенням* фундаментальної реальності; образ, що *маскує і спотворює* фундаментальну реальність; образ, що *маскує відсутність* фундаментальної реальності (саме тут виникає симулякр) та образ, що *не має жодного відношення* до будь-якої реальності та який є власне чистим симулякром.

Екстраполюючи цю типологію на процеси реформування в транзитному суспільстві, можна стверджувати, що ми

спостерігаємо перехід інституцій на третю та четверту стадії еволюції образу. «Інституційні пастки» утворюються саме там, де відбувається симуляція змін. Створюється орган, ухвалюється закон, запроваджується процедура (наприклад, е-декларування чи конкурсний відбір тощо), які мають атрибутику західних демократичних інститутів, що вже легітимізує їх наявність в суспільному бутті. Проте ці новоутворення не мають онтологічного коріння в суспільстві, а відтак і належного ефективного функціонування.

Як стверджує Ж. Бодрійяр, симуляція є «породженням за допомогою моделей реального без оригіналу і без самої реальності» [1, с. 9]. Суто «декоративні реформи» в країнах, що розвиваються, є класичним прикладом гіперреальності. Вони створюються не для того, щоб змінити соціальні практики, а для того, щоб задовольнити вимоги зовнішніх акторів (наприклад, МВФ, Світового банку, ЄС тощо) або створити медійний образ успіху для внутрішнього електорату. У цьому контексті інституція-симулякр виконує терапевтичну функцію: вона маскує відсутність реального вільного ринку чи реальної боротьби з корупційними схемами тощо.

Чинники по перетворенню реального поступу до змін на симуляцію доречно пояснюється в теорії «неоінституційного ізоморфізму» П. Дімаджіо та В. Павелла [6]. Автори доводять, що інститути часто змінюються не заради підвищення ефективності суспільного поступу чи розвитку держави, а задля легітимності в очах оточення. Транзитні держави піддаються примусовому та наслідувальному ізоморфізму. «Концепція, яка найкраще відображає процес гомогенізації – це ізоморфізм. Це обмежувальний процес, який змушує одну одиницю в популяції бути схожою на інші при зіткненні з тим самим набором умов навколишнього середовища. На рівні популяції такий підхід передбачає, що організаційні характеристики модифікуються у напрямку збільшення порівняльних характеристик відносно навколишнього середовища» [5, с. 149]. Коли транзитне суспільство стикається з кризою, воно ко-

піює форми успішних західних інституцій. Однак, імпортуючи форму, суспільство не здатне миттєво імпортувати зміст (наприклад, культуру поваги до права тощо). Відбувається розщеплення за якого створюється формальний інститут-знак, який за бодрійярівською логікою розмірковувань перетворюється на симулякр третього порядку. Він існує лише для того, щоб приховати той факт, що за ним нічого немає, що суспільство продовжує функціонувати за старими, тінювими правилами.

Ця симуляція вигідна політичним елітам, оскільки дозволяє їм зберігати монополію на ресурси під прикриттям демократичних процедур. Більше того, вона парадоксальним чином вигідна і значній частині суспільства, яка, перебуваючи у стані аномії та втоми від транзиту, відає перевагу комфортній ілюзії змін замість болісної реальності структурних зламів. Гіперреальність реформ стає своєрідним суспільним договором: влада вдає, що реформує, суспільство вдає, що вірить у ці реформи, а зовнішні спостерігачі вдають, що бачать прогрес.

Відтак, головна небезпека інституційної пастки-симулякру полягає в тому, що гіперреальність поглинає енергію соціальної дії. Громадянське суспільство, витрачаючи колосальні зусилля на контроль над цими докаривними інституціями, опиняється у просторі, в межах якого всі знаки реального наявні, але сама реальність відсутня. За Ж. Бодрійяром, влада системи полягає у нав'язуванні коду, і єдиний спосіб протистояти цьому полягає у відмові грати за правилами симуляції, повернення до радикальної реальності.

Однак тут постає і та проблема, що подолання транзитності неможливе через нагромадження нових симулякрів (створення ще одного антикорупційного органу для контролю над попередніми антикорупційними органами, що є прикладом симулякру четвертого порядку, чистої фіктивності). Реальним кроком уперед є визнання неформальних практик як об'єктивної даності та поступова легалізація тих з них, які сприяють розвитку, з одночасним жорстким демонтажем інституцій-декорацій.

Поглиблюючи цей дискурс, необхідно звернути увагу на парадоксальну роль громадянського суспільства та неурядового сектору в умовах розгортання гіперреальності. За ідеально-типовою моделлю демократичного транзиту, саме громадянське суспільство має виступати агентом руйнування симулякрів та каталізатором реальних змін. Проте, втягуючись у гру «подвійної інституціоналізації», інституціалізований громадський сектор нерідко виявляється і сам кооптованим у цю гру. Професіоналізація громадських організацій, орієнтованих на виконання формалізованих грантових показників, призводить до появи так званих «симулякрів контролю». Виникає замкнена «епістемологічна петля»: симулятивні державні органи продукують симулятивні звіти про реформи, які моніторяться та аналізуються через інструменти громадського контролю, що так само не мають жодного впливу. У термінах Ж. Бодрійяра, це виражається в якості вивернення коду над змістом, в якому процес моніторингу стає самоціллю, легітимізуючи існування самої інституційної пастки.

Окремим, але вкрай показовим проявом еволюції інституційних пасток-симулякрів у сучасному світі є тотальна опора на технологічний детермінізм, зокрема процеси діджиталізації управління. В умовах транзитного суспільства цифровізація державних послуг часто конструюється в публічному дискурсі як панацея від інституційної неефективності та корупції. Проте, з погляду інституційної теорії, просте оцифрування неререформованого інституту не змінює його онтологічної сутності. Натомість створюється ідеальний «техно-симулякр», своєрідна цифрова оболонка, яка завдяки своїй технологічній досконалості формує ще більш переконливу ілюзію прогресу. Гіперпрозорість цифрових платформ парадоксальним чином маскує глибинну непрозорість ухвалення реальних політичних рішень, закріплюючи ефект відчуження влади від суспільства. Розуміння цих чинників змушує шукати нові методологічні підходи до подолання транзитної аномії. Звертаючись до здобутків історичного інституціоналізму, варто імплементува-

ти концепт «залежності від попередньої траєкторії розвитку» розроблений Полом Пірсоном [8]. Ця концепція доводить, що інститути не можуть бути успішно імпортовані, якщо вони вступають у жорсткий когнітивний дисонанс із попереднім інституційним досвідом суспільства. Високі «трансакційні витрати переходу» [5], які й формують пастку, виникають саме через спробу миттєво стерти історичну пам'ять соціальних практик.

Альтернативою «примусовому ізоморфізму» та сліпому копіюванню інститутів-знаків має стати стратегія «інституційного бриколажу», концептуалізована соціологинею Фр. Клівер [7]. На противагу інституційному імпорту, бриколаж передбачає конструювання нових дієвих інституцій завдяки креативному та адаптивному поєднанню наявних, культурно вкорієних (навіть неформальних) практик із новими формальними правилами соціальної гри. «Інституційний бриколаж – це процес, за допомогою якого люди свідомо та несвідомо використовують існуючі соціальні та культурні домовленості для формування інституцій» [7, с. 16]. Це процес органічного «перезбирання» інституцій з тих соціальних матеріалів, які вже мають легітимність в очах населення і не сприймаються як нав'язаний ззовні симулякр. Вихід з «інституційної пастки» транзитності лежить поза площиною простого примноження нормативних актів чи екстенсивного створення нових контролюючих структур (що загрожує мультиплікацією симулякрів четвертого порядку). Він вимагає радикальної зміни управлінської та політичної парадигм: переходу від гонитви за зовнішньою легітимацією до кропіткої роботи з ендогенним соціальним капіталом. Демонтаж гіперреальності та повернення до референту можливі лише за умови перекладу неформальних, але життєздатних і суспільно корисних практик на мову формальних законів. Лише така інституційна емансипація здатна перетворити декоративну видимість на фундаментальну конструкцію сталого суспільного розвитку.

Автори книги «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бід-

ності» в ході розмірковувань задаються питанням: «чому інститути у Сполучених Штатах сприятливіші для економічного успіху, ніж у Мексиці чи навіть у всій Латинській Америці? Відповідь на це запитання криється в шляхах формування обох суспільств протягом раннього колоніального періоду» [1, с. 13]. Їхній ключовий аргумент полягає в розрізненні інклюзивних і екстрактивних інститутів. У Північній Америці, де колонізація не дозволяла швидко організувати систему масової експлуатації, формувалися інститути, що передбачали ширше залучення населення до економічної діяльності, захисту приватної власності та розвитку політичної участі. Це створило передумови для інклюзивних інститутів, які повсякчас стимулюють інновації, підприємництво та довгострокове економічне зростання.

Натомість у Латинській Америці колоніальні держави (передусім Іспанія) зіткнулися з умовами, що сприяли встановленню системи жорсткої експлуатації, наявність значного корінного населення та природних ресурсів дозволила створити моделі, засновані на примусовій праці. У результаті сформувалися екстрактивні інститути, спрямовані на вилучення ресурсів вузькою елітою, що обмежували економічну мобільність і пригнічували інноваційний розвиток, а відтак унеможливлювали і поступ суспільства.

Таким чином, відмінності в економічному розвитку пояснюються не поточними політичними рішеннями, а історично зумовленими інституційними особливостями, які відтворюються впродовж століть. У цьому сенсі ранній колоніальний досвід задає «траєкторію залежності»,

в межах якої одні суспільства рухаються до інклюзивності, а інші залишаються в пастці екстрактивних структур.

Висновки. Транзитне суспільство за своєю природою є надзвичайно вразливим до генерування гіперреальності. Зіткнення інерції старих соціальних практик із імперативом швидкої модернізації призводить до виникнення інституційних пасток. Філософська концепція Жана Бодрійяра дозволяє діагностувати ці пастки не просто як економічний дисбаланс, а як глибоку онтологічну кризу з перетворення державних та соціальних інститутів на симулякри. Процес реформування у таких умовах часто зводиться до магічного ритуалу запозичення форм без наповнення їх змістом. Відповідь на питання «симуляція чи реальний крок до змін?» здебільшого схиляє до першої складової. Симуляція стає інструментом виживання транзитної системи. Подолання цієї пастки вимагає епістемологічного розриву: відмови від гри в імітацію та визнання реального стану соціальних відносин, а також побудови інституцій не для зовнішньої легітимації, а для вирішення іманентних суперечностей конкретного суспільства. Лише повернення референта, тобто прив'язка законів і норм до реальних, а не уявних потреб і практик громадян, здатне перервати нескінченне генерування симулякрів і перевести суспільство з режиму транзиту в режим сталого розвитку. Розрив цього зачарованого кола потребує відмови від ідеології «доганяючої модернізації» на користь концепції адаптивної ефективності та «інституційного бриколажу», що породжують здатність інституцій вирішувати реальні, іманентні проблеми конкретного соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аджемоглу, Д., Робінсон, Дж.** (2021). Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності. К.: Наш Формат, 440 с.
2. **Бодрійяр, Ж.** (2004). *Симулякри і симуляція*. Київ: Основи, 230 с.
3. **Головаха, Є.** (2001). Пострадянська деінституалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 4. С. 6–22.
4. **Мінаков, М.** (2024). Пострадянська людина та її доба. Спроба філософського осмислення пострадянської епохи. Київ – Мілан: Лаурис – Коїтї, 198 с.

5. **Норт, Д.** (2000). *Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки*. Київ: Основи, 198 с.
6. **DiMaggio, P. J., & Powell, W. W.** (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
7. **Cleaver, F.** (2002). Reinventing Institutions: Bricolage and the Social Embeddedness of Natural Resource Management. *The European Journal of Development Research*, 14(2), 11–30.
8. **Pierson, P.** (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, 94(2), 251–267.

REFERENCES

1. **Adzhemoglu, D., Robinson, Dzh.** (2021). Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlyady, bahatstva ta bidnosti. [*Why Nations Decline: The Origins of Power, Wealth, and Poverty*]. K.: Nash Format. 440 s.
2. **Bodriiia, Zh.** (2004). Symuliakry i symuliatsiia. [*Simulacra and simulation*]. Kyiv: Osnovy, 230 s.
3. **Holovakha, Ye.** (2001). Postradianska deinstytualizatsiia i stanovlennia novykh sotsialnykh instytutiv v ukrainskomu suspilstvi. [*Post-Soviet deinstitutionalization and the emergence of new social institutions in Ukrainian society*]. Sotsiologia: teoriia, metody, marketynh. № 4. S. 6–22.
4. **Minakov, M.** (2024). Postradianska liudyna ta yii doba. Sproba filosofskoho osmyslennia postradianskoi epokhy. [*Post-Soviet Man and His Era. An Attempt at Philosophical Understanding of the Post-Soviet Era*]. Kyiv – Milan: Laurus – Ковч, 198 s.
5. **Nort, D.** (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky. [*Institutions, institutional change and the functioning of the economy*]. Kyiv: Osnovy, 198 s.
6. **DiMaggio, P. J., & Powell, W. W.** (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
7. **Cleaver, F.** (2002). Reinventing Institutions: Bricolage and the Social Embeddedness of Natural Resource Management. *The European Journal of Development Research*, 14(2), 11–30.
8. **Pierson, P.** (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, 94(2), 251–267.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.05.2026